

УДК 37.036: 371.134: 377/378: 7 (001.891.3.5)

ОТИЧ О. М.
м. Київ, Україна

ПЕДАГОГІЧНА СУТНІСТЬ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ

На основі аналізу педагогічних підходів до визначення сутності індивідуальності у статті здійснюється характеристика індивідуальності педагога як сукупності його унікальним чином поєднаних між собою професійних якостей та особистісних рис, кожна з яких має свій рівень сформованості й реалізується в межах професійно зумовленої типології педагогів.

Ключові слова: індивідуальність, суб'єкти педагогічного процесу, властивості індивідуальності, педагогіка індивідуальності.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Індивідуальність – це унікальна своєрідність людини, що відображає форму трансформування суспільного буття у форму самореалізації й самоактуалізації її особистості. Це поняття розглядається вченими, як поєднання психологічних особливостей людини, що утворюють її своєрідність та зумовлюють її відмінність від інших людей (С. Максименко, В. Рибалка, В. Соловйenko) [9, с. 100–102; 13, с. 45]; втілення загальнолюдського у неповторній індивідуалізованій суб'єктивності; інструмент проникнення людства у природу речей (В. Роменець) [16, с. 127]; особистість, здатна бути суб'єктом власної долі, процес становлення якої є відстоюванням людиною свого права на суб'єктивність (О. Сергєєнкова) [18, с. 72, 200].

Поставши вперше у філософській площині, проблема визначення сутності людської індивідуальності стала предметом творчих пошуків митців та представників різних наук. І в кожній сфері людської діяльності вона знаходила своє специфічне тлумачення.

Основний виклад матеріалу. У педагогіці склалися свої підходи до розуміння сутності індивідуальності, як: особливої форми буття людини в суспільстві, в межах якої вона живе й діє як автономна й неповторна система, зберігаючи свою цілісність й тотожність до себе самої в умовах неперервних внутрішніх і зовнішніх змін (О. Пехота) [12, с. 137]; вищої стадії розвитку особистості, основною характеристикою якої є цілісність, що зумовлює здатність відстоювати й реалізовувати особистісні сенси, установки, цінності (С. Гільманов) [4, с. 7]; унікальної, самобутньої особистості, яка реалізується в творчій діяльності (Н. Вишнякова, О. Морозов, Д. Чернилевський) [11, с. 54] тощо.

Узагальнення цих підходів дозволяє стверджувати, що *індивідуальність у педагогічному сенсі – це «особистість найвищого рангу, яка є своєрідною й неповторною, складною і багатовимірною»* [15, с. 68–72]; *людина, яка характеризується з боку своїх соціально значущих відміннос-*

тей від інших людей [14, с. 136]. Індивідуальність особистості – це її внутрішній світ, який проявляється в розвитку унікальності її творчих обдарувань в єдності з формуванням її уявлення про себе. Тому ми погоджуємося з висновком С. Гільманова, що індивідуальність прикрашає особистість своїм творчим потенціалом як формою існування неповторності.

Своє розуміння індивідуальності вчений виводить зі структури особистості, що охоплює в єдності психофізіологічні, психологічні та соціальні якості, але найбільшої ваги надає при цьому соціально значущим характеристикам та рисам, які виявляються в діяльності й спілкуванні. При розгляді індивідуальності С. Гільманов виходить з того, що її прояви (окремі вчинки, висловлювання, стиль діяльності тощо) зумовлюються внутрішніми, особистісними сенсами й значеннями, а не лише заданими ззовні обставинами [4, с. 7].

Російський вчений-педагог О. Гребенюк визначає її як: високий рівень розвитку людини в онтогенезі, неповторну своєрідність психіки кожної людини, що здійснює свою діяльність в якості суб'єкта розвитку культури. Індивідуальність, за О. Гребенюком, це те, що відрізняє людину від тваринного й соціального світу. Вона надає їй можливість проявитися як вільній, незалежній, за І. Кантом, істоті. В індивідуальності людини приховане джерело її діянь. Індивід, в якого розвинена індивідуальність, повністю спирається й сподівається на свої сили, він є не лише вільною, але й самостійною людиною.

На відміну від С. Гільманова, О. Гребенюк ставить прояви індивідуальності у залежність від впливу соціуму: «Завдяки своїм психічним властивостям кожна людина відрізняється від подібної до неї своїми думками, вчинками, діями, ставленнями, поглядами тощо. Однак, знаходження людей в соціальному середовищі дещо нівелює їх, не сприяє індивідуальному розвитку за рахунок таких факторів, як єдність суспільних (моральних, правових та ін.) вимог, стереотипність впливів та ін.» [6, с. 148]. Особливо

чітко проглядається стирання індивідуальних проявів психіки, на думку вченого, в освіті, коли навчальний процес будується за єдиними навчальними програмами, коли використовується застарілий уніфікований підхід до організації занять, що не має розвивальної спрямованості, коли викладачі не володіють інформацією про індивідуальний рівень розвитку психічних сфер студентів тощо. На цій основі вчений доходить висновку щодо необхідності звернення спеціальної уваги на індивідуальність студента як на одну з найважливіших цілей вищої освіти й водночас констатує той факт, що в сучасній практичній діяльності вищих навчальних закладів ще не склалася тенденція щодо реформування змісту й процесу професійної підготовки з точки зору формування індивідуальності майбутнього спеціаліста [6, с. 149–150].

Досліджуючи сутність індивідуальності, Л. Лузіна зазначає, що вона належить не стільки до окремих ознак людини, скільки до способу їх зв'язку в структурі її особистості. Тобто, вона зумовлюється своєрідністю поєднання елементів структури особистості, які є спільними для усіх людей, але у кожній людині мають різні кількісні і якісні прояви й комбінації. Це особлива, так звана індивідуальна форма суспільного буття, що відрізняється від колективної форми механізмами детермінації поведінки, мотивами, інтересами. В умовах колективного життя людина виходить в своїй діяльності безпосередньо із суспільних завдань, інтересів; в умовах індивідуального життя – зі своїх, з покликання власного «Я» [8, с. 28].

Таким чином, індивідуальність людини розглядається у педагогіці як активна результуюча ланка процесів її становлення у різних сферах життя, реалізується в творчості, зумовлює особливості пізнавальних процесів, поведінки та вольових якостей [19, с. 80].

Індивідуальність є невіддільною від неповторності, одиничності, незамінності та інших своїх ознак, які дозволяють окреслити межі даного поняття – зазначає О. Пехота [12, с. 136]. Водночас, обґрунтування сутності індивідуальності вимагає, на її думку, цілісного її розгляду як єдності багатоманітних ознак людини, що характеризується самостійністю як стосовно суспільної системи, так і стосовно себе самої. При цьому, як зауважує С. Гессен, слід розрізняти справжню індивідуальність, яка визначається *незамінністю своїх рис, та свободою дій і вчинків*, від *«личини» індивідуальності*, що виявляється в намаганні людини за будь-яку ціну *виглядати оригінальною, не схожою на інших* [3, с. 75].

Ми згодні Л. Мільто, що індивідуальність є продуктом свідомого розвитку, саморозвитку й самореалізації особистості, який можна розглядати як процес її індивідуалізації, в результаті якого вибудовується її внутрішній світ [10, с. 153].

Серед провідних ознак індивідуальності вчені виокремлюють: неповторність, цілісність, відносну замкненість та автономність, непроникненість для зовнішнього середовища, самість та самотність, активність, творчість (Л. Лузіна, О. Морозов, Д. Чернилевський) [8; 11]. К. Абульханова-Славська вважає проявом індивідуальності самовираження й самолюбство, з чим не погоджується Є. Ільїн, який доводить, що ці якості є типовими, а не неповторними індивідуальними особливостями й тому характеризують не індивідуальність, а особистість [7, с. 210]. О. Гребенюк виключає з провідних ознак індивідуальності її неповторність саму по собі, вважаючи більш важливим активний, дійовий характер її народження й прояву [5, с. 17], зумовлений впливом біологічного й соціального на її психічний компонент [5, с. 561].

При характеристиці особистості вчителя термін «індивідуальність» використовується, з одного боку, як визначення особливого та одиничного в ньому, з іншого – як вказівник на цілісну властивість його особистості, що робить її самотньою, унікальною, досконалою. Чим більш яскравою є індивідуальність педагога, тим більш гармонійно у ньому поєднуються професіоналізм і духовна культура, тим своєрідніше він сприймає, оцінює й перетворює оточуючу дійсність і тим більш цікавим стає для своїх вихованців, набуваючи завдяки цьому значно більших можливостей впливу на розвиток їхньої особистості.

Ю. Азаров пов'язує індивідуальність з педагогічним ідеалом, який завжди є індивідуальним у тому сенсі, що по-своєму реалізується в конкретній дії, в конкретній особистості [1, с. 347]. С. Гессен розглядає сутність індивідуальності у контексті трансцендентальної педагогіки, вбачаючи її у надособистісному началі й зазначаючи, що вона є природним плодом прагнення людини до надіндивідуального [3, с. 75].

О. Пехота при визначенні сутності поняття *індивідуальність вчителя* обирає вихідною позицією його потребу й здатність усвідомити свою професійну сутність, готовність до неперервного професійного самовдосконалення [12, с. 147], що разом зі здатністю до саморегуляції й саморозвитку є головними ознаками педагога як індивідуальності [12, с. 137, 147].

На думку О. Морозова та Д. Чернилевського, індивідуальність, як найбільш пізні новоутво-

рення особистості, виникає не одразу, а на певному етапі педагогічної діяльності, в результаті унікального індивідуально неповторного поєднання обставин життя педагога, в яких він реалізує й розвиває свої можливості та здібності [11, с. 417]. При цьому, як справедливо зазначає Р. Овчарова, повне розкриття його індивідуальності відбувається лише при виконанні ним ролі вчителя в житті, тобто протягом зустрічі з індивідуальністю учня, у взаємодії цих двох індивідуальностей.

М. Савчин вважає основою індивідуальності педагога його природні й соціальні якості й зазначає, що в ній особистісні риси (самобутність, неповторність, яскравість, своєрідність вираження почуттів і характеру) поєднуються з індивідуальністю професіонала [17, с. 374].

І. Бех зазначає, що індивідуальність педагога визначається як його природними даними, так і набутим життєвим досвідом, поєднуючись з яким, особистісні риси – самобутність, неповторність, яскравість, своєрідність вираження почуттів і характеру – інтегруються із професійними рисами педагога і виявляються у його праці [2, с. 97].

Розглядаючи індивідуальність педагога, М. Савчин виокремлює в її структурі такі компоненти:

- 1) педагогічна спрямованість особистості (любов до дітей; психологічна готовність до педагогічної праці, психолого-педагогічна культура тощо);
- 2) особливості пізнавальної сфери педагога (педагогічна і психологічна спостережливість, здатність доволіно концентрувати і розподіляти увагу; творча спрямованість уяви; логічність мислення, здатність переконувати, чуття нового, гнучкість розуму; культура мовлення, багатство словникового запасу тощо);
- 3) педагогічний вияв емоційно-вольової сфери: виразність почуттів, «сердечність розуму» (здатність свідомо керувати емоціями, регулювати свої дії, поведінку, володіти собою; терпимість, самостійність, рішучість, вимогливість, організованість і дисциплінованість);
- 4) характерологічні і типологічні особливості педагога (врівноваженість і рухливість нервово-психічних процесів; комунікативність; педагогічний оптимізм, гуманність; об'єктивність в оцінюванні учнів і самооцінюванні; схильність до громадської діяльності) тощо.

Центром структурно-ієрархічної моделі індивідуальності вчителя М. Савчин вважає такі професійно значущі якості його особистості, як педагогічна спрямованість мислення, рефлексія, такт [17, с. 374].

О. Гребенюк розглядає структуру індивідуальності педагога як єдність усіх сутнісних сил та основних сфер його психіки: інтелектуальної, мотиваційної, емоційної, вольової, предметно-практичної, екзистенційної й сфери саморегуляції. Ці сфери у розвиненому вигляді характеризують цілісність і гармонійність індивідуальності, свободу й різнобічність вчителя. Від рівня їх розвитку залежить його соціальна й професійна активність. Вони ж визначають спосіб його життєдіяльності, щастя й творче самопочуття [5, с. 20].

Оскільки ефективне розв'язання педагогічних завдань уможливорюється лише на основі врахування й гармонізації індивідуальності усіх суб'єктів педагогічного процесу, то вчений обґрунтував нову педагогічну теорію, названу ним **педагогіка індивідуальності**, покликану створити наукове підґрунтя для ефективного розвитку та саморозвитку в них цієї сутнісної інтегративної системної якості на усіх вікових етапах їхнього життя й професійної діяльності [5, с. 9].

Педагогіка індивідуальності, за О. Гребенюком, – це наука про розвиток та саморозвиток психічних якостей людини на всіх вікових етапах її життєвого й професійного шляху [5, с. 9].

Її метою є розкрити, яким чином досягнення психології можна застосувати стосовно свого психічного здоров'я та своєї професійної діяльності [5, с. 9].

Предметом педагогіки індивідуальності вчений вважає дослідження сутності процесу формування та розвитку індивідуальності людини й визначення на цій основі сутності її соціалізації як спеціально організованого педагогічного процесу.

До сфери педагогіки індивідуальності О. Гребенюк відносить:

1. Індивідуальність людини, її сутнісні характеристики в аспекті освітньої, самоосвітньої та самовиховної діяльності; цілі освіти з урахуванням потреб людини на різних етапах її життєвого шляху.
2. Систему й процес соціалізації особистості; зміст, методи, засоби та організаційні форми освітньої діяльності, зорієнтовані на досягнення соціально та особистісно детермінованих цілей освіти.
3. Педагога та психолога як головних дійових осіб будь-яких перетворень у системі освіти [5, с. 9].

Категоріальний апарат цієї науки охоплює, за О. Гребенюком, такі поняття, як: соціалізація, розвиток, формування, індивідуальність, особистість [5, с. 9].

Педагогіка індивідуальності (О. Гребенюк, Т. Гребенюк, О. Заболотська, Д. Кірнос) має свій

власний зміст, систему педагогічних цілей, комплекс діагностичних методик, засоби формування індивідуальності, закономірності й принципи розвитку і формування індивідуальних якостей людини та її індивідуальності в цілому. Це система апробованих на практиці психологічних та педагогічних положень, категорій і принципів, що пройшли перевірку життям та об'єктивно і доказово відображають сутнісні процеси розвитку індивідуальності людини.

Таким чином, педагогіка індивідуальності розглядається її засновником О. Гребенюком як галузь науки, утворена на стику психології і педагогіки, яка охоплює проблеми психології (закономірності й механізми розвитку індивідуальності) та педагогіки (управління розвитком індивідуальності, засоби та умови її формування) [5, с. 12]. За своєю сутністю – це наука інтегрована, яка синтезує досягнення педагогіки, психології, соціології, етики, естетики та ін. Вона надає знання про сутність педагогічних явищ й визначає оптимальні шляхи досягнення педагогічних цілей [5, с. 13]. В основу педагогіки індивідуальності необхідно, за О. Гребенюком, покласти ідею людинознавчої спрямованості педагогічного мислення, ідею формування людського в людині [5, с. 15].

Функціями педагогіки індивідуальності, за О. Гребенюком виступають:

- оцінка ролі, місця й суспільної цінності індивідуальності людини;
- дослідження психологічних і педагогічних засобів та умов розвитку й формування індивідуальності людини, її основних сфер;
- педагогізація усіх сторін життя людини й суспільства, інтеграція педагогіки з суспільними, природничими та психологічними науками, що відображає триєдність природи, суспільства, людини;
- роз'яснення того, що успішність будь-яких перетворень, реформ та інновацій визначальною мірою залежить від індивіда, його загального розвитку, професійної майстерності, творчого ставлення до справи, індивідуальних здібностей.

Серед методів педагогіки індивідуальності О. Гребенюк називає такі бінарні методи, що відповідають основним сферам індивідуальності: переконання – самопереконання (інтелектуальна сфера); стимулювання й мотивація (мотиваційна сфера); навіювання й самонавіювання (емоційна сфера); вимога й вправа (вольова сфера); корекція й самокорекція (сфера саморегуляції), виховні ситуації та соціальні тести-випробування (предметно-практична сфера); метод дилем та рефлексія (екзистенційна сфера) [5, с. 561].

Педагогіка індивідуальності надає вагомого значення *соціальним пробам* як сукупності послідовних дій, пов'язаних із виконанням спеціально організованої соціальної діяльності в економічній, політичній та духовній сферах, на основі вибору способу поведінки в цій діяльності й співвіднесення самопізнання та аналізу своїх можливостей у спектрі реалізовуваних соціальних функцій. Як зазначає О. Гребенюк, соціальні проби охоплюють усі сфери індивідуальності людини та більшість її соціальних зв'язків. У процесі розвитку цих сфер у молоді формується певна соціальна позиція та соціальна відповідальність, які і є основою для її подальшого входження у соціальне середовище [5]. В економічній та професійній сфері учні повинні мати можливість апробувати свої професійні здатності (*професійні проби*), а також можливість щодо освоєння різних ролей у системі ринкових відносин. У політичній галузі молода людина має не лише визначити свої політичні позиції, але й випробувати свої сили в якості лідера, зрозуміти роль законів та сформувати в себе готовність до їх неухильного дотримання. У духовній сфері – це формування моральної позиції в стосунках між людьми, проба сил у гуманістичних вчинках, визначення своїх можливостей в естетичній діяльності.

Педагогіка індивідуальності, ґрунтуючись на означених підходах, надає кожному вихованцеві можливість вибору індивідуального життєвого й професійного шляху, що гарантується змістом організованої педагогами їхньої самостійної ініціативної діяльності [5].

Окрім педагогіки індивідуальності, в сучасній науці існують й інші підходи до розуміння сутності професійної індивідуальності майбутнього вчителя (О. Бондаренко, Г. Костюк, О. Пехота, Н. Побірченко, О. Сергеєнкова, В. Татенко, Т. Титаренко, А. Фурман, Н. Чепелева, Т. Яценко); розвитку творчої індивідуальності учнів (Є. Бараксанова, О. Ходирева) та педагога загальноосвітньої школи (Н. Антонова, В. Горова, С. Гільманов, Л. Лузіна, М. Мажар, Л. Харченко).

Висновки. З урахуванням теоретичних положень, висловлених у працях цих вчених, ми визначаємо *індивідуальність педагога як сукупність унікальним чином поєднаних між собою його професійних якостей та особистісних рис, кожна з яких має свій рівень сформованості й реалізується в межах професійно зумовленої типології педагогів.*

Усвідомлення педагогічної сутності індивідуальності вчителя, визначення її змісту та особливостей створює основу для розробки ефекти-

вної педагогічної технології її розвитку, обґрунтуванню якої будуть присвячені наші наступні наукові праці.

Література:

1. *Азаров Ю.П.* Тайны педагогического мастерства. — М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. — 432 с.
2. *Бех І.Д.* Виховання особистості: У 2-х кн.: навч.-метод. посіб. / І.Д. Бех. — К.: Либідь, 2003. — Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. — 344 с.
3. *Гессен С.И.* Основы педагогики. Введение в прикладную философию / отв. ред. и сост. П.В. Алексеев. — М.: Школа-Пресс, 1995. — 448 с.
4. *Гильманов С.А.* Творческая индивидуальность учителя: учеб. пособие / С.А. Гильманов. — Тюмень, 1995.
5. *Гребенюк О.С.* Педагогика индивидуальности. — Калининград, 1995. — 561 с.
6. *Гребенюк О.С., Рожков М.И.* Общие основы педагогики: учебник / О.С. Гребенюк, М.И. Рожков. — М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. — 160 с.
7. *Ильин Е.П.* Психология индивидуальных различий. — СПб.: Питер, 2004. — 701 с.
8. *Лузина Л.М.* Формирование творческой индивидуальности учителя в педагогическом вузе: [монография] / Л.М. Лузина. — Ташкент: ФАН, 1986. — 96 с.
9. *Максименко С.Д., Соловйенко В.О.* Загальна психологія. — К.: МАУП, 2000. — 256 с.
10. *Мільто Л.О.* Технології розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога // Педагогічна творчість: методологія, теорія, технології: монографія / В.П. Андрущенко, С.О. Сисоєва, Н.В. Гузій та ін. / за ред. С.О. Сисоєвої, Н.В. Гузій. — К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. — 183 с.
11. *Морозов А.В., Чернилевский Д.В.* Креативная педагогика и психология: учеб. пособие / А.В. Морозов, Д.В. Чернилевский. — М.: Академический Проект, 2004. — 2-е изд., испр. и доп. — 560 с.
12. *Пехота Е.Н.* Индивидуализация профессионально-педагогической подготовки учителя: монография / под. общ. ред. И.А. Зязюна. — К.: Вища школа, 1997. — 281 с.
13. *Психология: підручник* / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова, — 2-ге вид. — К.: Либідь, 2000.
14. *Психология: словарь.* — М., 1990. — 136 с.
15. *Радкевич В.О.* Інтеграція загальної художньої та професійної підготовки фахівців художнього профілю // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 1999, — № 1. — С. 68—72.
16. *Роменець В.А.* Творчість, індивідуальність, комунікація // Роменець В.А. Психологія творчості. — 3-тє вид. — К.: Либідь, 2004. — 288 с.
17. *Савчин М. В.* Педагогічна психологія: навч. посіб. — К.: Академвидав, 2007.
18. *Сергєєнкова О.П.* Професійна індивідуальність майбутніх учителів: теоретико-методологічні аспекти: монографія. — К.: Наук. світ, 2004. — 344 с.
19. *Харченко П.В.* Розвиток особистості педагога-музиканта як умова становлення його професіоналізму / П.В. Харченко // Мистецтво у розвитку особистості: монографія / за ред., передмова та післямова Н.Г. Ничкало. — Чернівці: Зелена Буковина, 2006. — С. 75—92.

ЕЛЕНА ОТЫЧ

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ИНДИВИДУАЛЬНОСТИ

На основе анализа педагогических подходов к определению сущности индивидуальности в статье характеризуется индивидуальность педагога как совокупность его уникальным способом соединённых между собой профессиональных качеств и личностных черт, каждая из которых имеет свой уровень сформированности и реализуется в рамках профессионально обусловленной типологии педагогов.

Ключевые слова: индивидуальность, субъекты педагогического процесса, свойства индивидуальности, педагогика индивидуальности.

OLENA OTYCH

PEDAGOGICAL ESSENCE OF INDIVIDUALITY

The article deals with the analysis of pedagogical approaches to defining the essence of individuality. The author characterized teacher's individuality as a combination of his competencies and personal traits which are united in a unique way. Each competency and trait have their own level of formation and they are implemented within a professional typology of teachers.

Key words: individuality, subjects of pedagogical process, properties of individuality, pedagogics of individuality.